

Agnieszka Strzelecka*

Zadłużenie rolniczych gospodarstw domowych w regionie Pomorza Środkowego

Wstęp

Gospodarstwo domowe jest podstawową jednostką gospodarującą, która poprzez swe działania oraz podejmowane decyzje dąży do zaspokajania wspólnych oraz indywidualnych potrzeb jej członków. Jedną z grup społeczno-ekonomicznych wśród zbiorowości gospodarstw domowych stanowią podmioty, których podstawowym (głównym lub wyłącznym) źródłem utrzymania jest dochód uzyskiwany z użytkowanego przez siebie gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie¹ – rolnicze gospodarstwa domowe.

Wśród obszarów decyzyjnych gospodarstw domowych wyróżnić można m.in. decyzje finansowe [Ferber, 1971, s. 5-10; Bodie, Merton, 1998, s. 4], w ramach których istotnym zagadnieniem jest wybór formy finansowania wydatków ponoszonych w związku z zaspokajaniem potrzeb członków gospodarstwa domowego. Dostarczanie środków na rzecz gospodarstwa domowego, które umożliwiają zaspokajanie tych potrzeb, jest realizowane w ramach funkcji produkcyjnej² gospodarstwa domowego [por. Wilk, Rathje, 1982, s. 621-624]. W przypadku rolników funkcja produkcyjna jest realizowana przede wszystkim poprzez pracę wykonywaną w gospodarstwie rolnym. Oprócz dochodów uzyskiwanych z prowadzonej działalności rolniczej, członkowie omawianej grupy społeczno-ekonomicznej mogą jednak uzyskiwać środki finansowe również z innych źródeł³, podejmując np. pracę zarobkową poza własnym gospo-

* Mgr, Katedra Finansów, Wydział Nauk Ekonomicznych, Politechnika Koszalińska, agnieszka.strzelecka@tu.koszalin.pl, ul. Kwiatkowskiego 6e, 75-343 Koszalin, tel.: 94 343 91 59

¹ Gospodarstwo rolne – grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami oraz inwentarzem, oraz z prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego [Raport z wyników... 2011, s. 11].

² Szerzej na temat funkcji gospodarstw domowych [Bywalec, 2010].

³ Szerzej na temat dywersyfikacji dochodów rolniczych gospodarstw domowych [Alderman, Paxson, 1992; Rahman, Mujeri, 2000; Abdulai, CroleRees, 2001; Meert i inni, 2005; Wanyama i inni, 2010].

darstwem rolnym. Wysokość łącznych dochodów uzyskiwanych przez gospodarstwo domowe determinuje poziom życia i stopień zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych członków tej grupy. W sytuacji, kiedy pojawia się ograniczenie budżetowe, rynek usług finansowych umożliwia jednak gospodarstwom domowym alokację konsumpcji w czasie, w celu jak najlepszego zaspokojenia potrzeb [Wałęga, 2006, s. 74]. Jedną z możliwości w tym zakresie stanowią kredyty oraz pożyczki bankowe.

Podstawowymi celami badań zaprezentowanych w artykule są analiza i ocena korzystania przez rolnicze gospodarstwa domowe w regionie Pomorza Środkowego z zewnętrznych źródeł finansowania wydatków gospodarstwa domowego. Analizę rozszerzono o zbadanie poziomu i struktury zadłużenia rolniczych gospodarstw domowych w Polsce z tytułu kredytów i pożyczek bankowych. Ponadto dokonano porównania poziomu zadłużenia w bankach poszczególnych podsektorów gospodarstw domowych. Badanie przeprowadzono przy wykorzystaniu danych pierwotnych, pochodzących z wyników badań ankietowych przeprowadzonych wśród rolników w regionie Pomorza Środkowego w 2012 r., a także danych wtórnych, pochodzących ze statystyk Narodowego Banku Polskiego dotyczących kredytów i pożyczek bankowych gospodarstw domowych. Badanie przeprowadzono w ramach realizowanego projektu pt. „Wzrost i alokacja aktywów finansowych i rzeczowych rolników (przedsiębiorstw rolniczych i gospodarstw domowych) Pomorza Środkowego”, który uzyskał finansowanie ze środków Narodowego Centrum Nauki (umowa Nr 3577/B/H03/2011/40).

Strukturę pracy podporządkowano sformułowanemu celowi badawczemu. W pierwszej kolejności zbadano poziom i strukturę zadłużenia rolniczych gospodarstw domowych w Polsce, na tle pozostałych podsektorów gospodarstw domowych. Następnie dokonano analizy i oceny korzystania przez rolnicze gospodarstwa domowe w regionie Pomorza Środkowego z zewnętrznych źródeł finansowania wydatków.

1. Źródła danych i metodyka badań

Źródło danych pierwotnych wykorzystanych w niniejszej pracy stanowiły wyniki badania przeprowadzonego w grupie 1004 gospodarstw rolnych w regionie Pomorza Środkowego w miesiącach maj-czerwiec w 2012 r., przy wykorzystaniu techniki ankiety bezpośredniej. Kwestionariusz ankiety składał się z 3 następujących części: A. Informacje ogól-

ne o gospodarstwie rolnym; B. Informacje dotyczące źródeł finansowania oraz inwestycji gospodarstwa rolnego; C. Informacje dotyczące gospodarstwa domowego rolnika. W wyniku przeprowadzonego badania uzyskano liczbę 933 poprawnie wypełnionych kwestionariuszy, osiągnięto zatem zwrotność na poziomie 92,93%. Respondenci zostali poproszeni o podanie informacji za 2011 r. W wybranych pytaniach zakres czasowy badania obejmował lata 2004-2011. Ponieważ wśród zbadanych gospodarstw rolnych były 4 spółki, których nie dotyczyły pytania zawarte w trzeciej części kwestionariusza ankiety, ostatecznie do próby rolniczych gospodarstw domowych zakwalifikowano 929 podmiotów. Z kolei podstawowym źródłem danych wtórnych wykorzystanych w artykule były statystyki NBP dotyczące należności banków od sektora gospodarstw domowych. Zakres czasowy badania obejmował lata 2000-2012 (dotyczy poszczególnych podsektorów gospodarstw domowych w Polsce) oraz 2011 r. (dotyczy podmiotów w regionie Pomorza Środkowego). W przypadku badania na danych wtórnych wykorzystano statystyki dotyczące zadłużenia rolniczych gospodarstw domowych w Polsce z tytułu kredytów i pożyczek bankowych (według stanu na dzień 31 grudnia każdego roku).

Populację celu stanowiły poszczególne podsektory gospodarstw domowych⁴ w Polsce, w tym rolnicze gospodarstwa domowe (badanie dotyczące poziomu i struktury zadłużenia w bankach, przy wykorzystaniu danych NBP) oraz rolnicze gospodarstwa domowe w regionie Pomorza Środkowego (badanie dotyczące zadłużenia podmiotów z analizowanego obszaru).

Zakres przestrzenny badania obejmował obszar całego kraju (przy wykorzystaniu danych wtórnych) oraz terytorium Pomorza Środkowego (z wykorzystaniem danych pierwotnych, pochodzących z badania ankietowego). Obszar Pomorza Środkowego nie jest regionem w rozumieniu

⁴ W analizie przyjęto klasyfikację stosowaną przez NBP oraz EBC [Załączniki do uchwały nr 78/2009, 2009]. Zgodnie z tą metodologią, w ramach sektora gospodarstw domowych wyróżnia się następujące podsektory: 1) rolnicy indywidualni – osoby fizyczne, których główne źródło dochodu pochodzi z produkcji rolniczej, zaś ich działalność nie została zarejestrowana w formie spółdzielni, przedsiębiorstwa, spółki lub grup producenckich; 2) przedsiębiorcy indywidualni – osoby fizyczne, prowadzące działalność gospodarczą na własny rachunek i zatrudniające do 9 osób, którym bank sprawozdający świadczy usługi związane z prowadzoną przez nie działalnością, 3) osoby prywatne – osoby fizyczne, za wyjątkiem tych, które prowadzą działalność gospodarczą i zostały zakwalifikowane do sektora rolników indywidualnych lub przedsiębiorców indywidualnych.

klasyfikacji ujętej w ramach statystyki publicznej i obejmuje obszar byłego województwa koszalińskiego oraz województwa słupskiego [Zawadzka, 2008, s. 247-248]. Dodatkowo badaniem objęto powiaty wałecki i chojnicki, które zgodnie z metodologią Głównego Urzędu Statystycznego znajdują się na terytorium odpowiednio podregionu koszalińskiego oraz podregionu słupskiego. Pomorze Środkowe obejmuje 15 powiatów⁵, do których należy 87 gmin, w tym 12 gmin miejskich, 22 gminy miejsko-wiejskie, 51 gmin wiejskich oraz 2 gminy o statusie miasta, będące miastami na prawach powiatu.

Badanie dotyczące korzystania przez rolnicze gospodarstwa domowe z zewnętrznych źródeł finansowania wydatków gospodarstwa domowego przeprowadzono dwuetapowo. W pierwszym etapie dokonano analizy i oceny zmian w poziomie i strukturze zadłużenia rolniczych gospodarstw domowych w Polsce z tytułu kredytów i pożyczek bankowych, porównując zadłużenie rolników z pozostałymi podsektorami gospodarstw domowych. Drugi etap badania obejmował analizę i ocenę korzystania przez rolnicze gospodarstwa domowe w regionie Pomorza Środkowego z obcych źródeł finansowania wydatków gospodarstwa domowego.

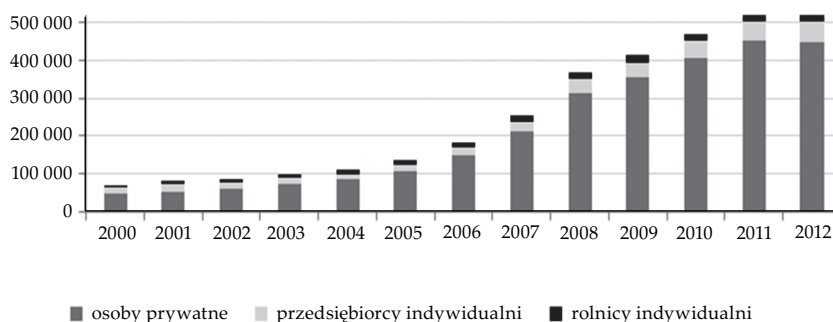
2. Wyniki i dyskusja

Zmiany w poziomie zadłużenia gospodarstw domowych w Polsce z tytułu kredytów i pożyczek bankowych w latach 2000-2012, z uwzględnieniem zadłużenia poszczególnych podsektorów gospodarstw domowych, przedstawiono na rysunku 1.

Poziom zadłużenia z tytułu kredytów i pożyczek bankowych sektora gospodarstw domowych na przestrzeni analizowanych lat wzrastał, przy czym tempo tych zmian było zróżnicowane. Najwyższy wzrost (o 44,82%) odnotowano w 2008 r., w porównaniu z rokiem poprzedzającym (z poziomu 254 912,7 mln zł w grudniu 2007 r., do poziomu 369 173,1 mln zł w grudniu 2008 r.).

⁵ Analizowany region, według aktualnie administracyjnie wydzielonych jednostek samorządu terytorialnego, obejmuje: 1) Powiaty wraz z gminami, położone na terytorium województwa zachodniopomorskiego: a) białogardzki, b) drawski, c) kołobrzegi, d) koszaliński, e) sławieński, f) szczecinecki, g) świdwiński, h) powiat m. Koszalin, i) wałecki; 2) Powiaty wraz z gminami, położone na terytorium województwa pomorskiego: a) bytowski, b) chojnicki, c) człuchowski, d) lęborski, e) słupski, f) powiat m. Słupsk.

Rysunek 1. Zadłużenie ogółem gospodarstw domowych w Polsce z tytułu kredytów i pożyczek bankowych w latach 2000-2012, według podsektorów gospodarstw domowych (w mln zł)

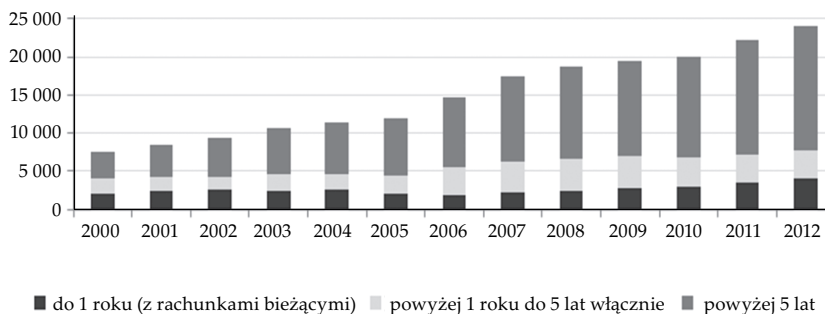
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych NBP.

Zdecydowany wpływ na tą sytuację miał wzrost zadłużenia podsektora gospodarstw domowych osób prywatnych (z 210 641 mln zł do 314 274,9 mln zł). Z kolei najniższy wzrost odnotowano w 2012 r. (o 0,19% w porównaniu z rokiem poprzednim). W ostatnim z badanych lat poziom zadłużenia (w bankach) gospodarstw domowych w Polsce był blisko 7,5-krotnie wyższy w odniesieniu do 2000 r. Świadczy to o wzroście zainteresowania gospodarstw domowych korzystaniem z zewnętrznych źródeł finansowania wydatków. Należy jednak podkreślić, że średnie tempo zmian kredytów i pożyczek bankowych gospodarstw domowych w latach 2000-2008 wyniosło 23,0%, natomiast w latach 2009-2012 – 9,3%. Przyczyn takiej sytuacji można upatrywać m.in. w tym, że w okresie spowolnienia gospodarczego banki zaostrzyły kryteria przyznawania kredytów i pożyczek udzielanych gospodarstwom domowym [Kuk, 2009, s. B7]. Z analizy danych zaprezentowanych na rysunku 1 wynika ponadto, że w całym analizowanym okresie dominującą grupę gospodarstw domowych korzystających z kredytów i pożyczek bankowych stanowił podsektor gospodarstw domowych osób prywatnych (śr. 78,8%). Z kolei zadłużenie rolników stanowiło średnio 7,6% ogółu kredytów i pożyczek udzielonych gospodarstwom domowym przez banki.

Na rysunku 2 zaprezentowano zmiany w poziomie i strukturze zadłużenia ogółem rolniczych gospodarstw domowych w Polsce z tytułu kredytów i pożyczek bankowych w latach 2000-2012. Przyjmując jako kryterium klasyfikacyjne termin wymagalności kredytu/pożyczki, zbadano zmiany w strukturze zobowiązań rolniczych gospodarstw domowych

z uwzględnieniem kredytów i pożyczek: do 1 roku (łącznie z rachunkami bieżącymi), powyżej 1 roku do 5 lat włącznie oraz powyżej 5 lat.

Rysunek 2. Poziom i struktura zadłużenia ogółem rolniczych gospodarstw domowych w Polsce z tytułu kredytów i pożyczek bankowych w latach 2000-2012, według kryterium terminu wymagalności (w mln zł)

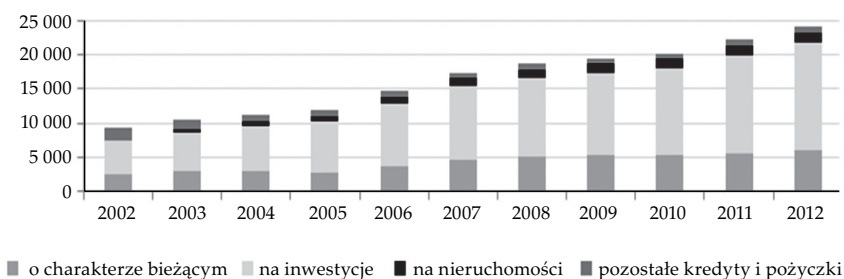
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych NBP.

Analizując dane zaprezentowane na rysunku 2, zauważa się, że poziom zadłużenia rolniczych gospodarstw domowych na przestrzeni badanych lat systematycznie wzrastał, przy czym w zróżnicowanym tempie (śr. o 10,2% rocznie). Najwyższy wzrost omawianej kategorii odnotowano w 2006 r. w porównaniu z rokiem poprzedzającym (o 23,55%), natomiast najniższy w 2010 r. w odniesieniu do 2009 r. (o 3,45%). W 2012 r. poziom zadłużenia analizowanej grupy gospodarstw domowych był ponad 3-krotnie wyższy niż w pierwszym z badanych lat. Z badań przeprowadzonych przez Katę [Kata, 2011, s. 257] wynika, że rolnicy, którzy korzystają z kredytów bankowych, cechują się dominującym udziałem dochodów z prowadzonej działalności rolniczej w dochodach ogółem uzyskiwanych przez gospodarstwo domowe, a także korzystniejszymi, w porównaniu z pozostałymi gospodarstwami, cechami demograficznymi oraz psychospołecznymi, takimi jak młodszy wiek, lepsze wykształcenie i przygotowanie do zawodu oraz prorozwojowa orientacja. W strukturze zadłużenia, według kryterium wymagalności, przeważający udział miały kredyty i pożyczki na okres dłuższy niż 5 lat (średnio 60,6%), natomiast najniższe kredyty i pożyczki krótkoterminowe, do 1 roku (18,9%).

Kolejnym kryterium klasyfikacyjnym uwzględnionym w badaniu było przeznaczenie kredytu/pożyczki. Na rysunku 3 przedstawiono zmiany w strukturze zadłużenia rolniczych gospodarstw domowych,

uwzględniając kredyty i pożyczki bankowe: o charakterze bieżącym, na inwestycje, na nieruchomości oraz pozostałe. Dostępne dane w tym zakresie pozwoliły na przeprowadzenie analizy obejmującej lata 2002-2012.

Rysunek 3. Struktura zadłużenia ogółem rolniczych gospodarstw domowych w Polsce z tytułu kredytów i pożyczek bankowych w latach 2002-2012, według kryterium przeznaczenia (w mln zł)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych NBP.

Z zaprezentowanych danych wynika, że w badanym okresie w strukturze zadłużenia (w bankach) rolniczych gospodarstw domowych w Polsce dominowały kredyty i pożyczki bankowe na inwestycje (średnio 60,8%). Z kolei najniższy udział w omawianej strukturze miały zobowiązania zaciągane w celu sfinansowania zakupu nieruchomości (średnio 5,5%).

W kolejnym etapie prowadzonych eksploracji na temat zadłużenia rolniczych gospodarstw domowych wykorzystano dane pierwotne, uzyskane w wyniku przeprowadzonego badania ankietowego. Charakterystykę badanych rolniczych gospodarstw domowych w regionie Pomorza Środkowego przedstawiono w tablicy 1.

Wśród badanej zbiorowości rolniczych gospodarstw domowych w regionie Pomorza Środkowego 66,74% stanowiły gospodarstwa towarowe, czyli prowadzące działalność rolniczą przede wszystkim w celu sprzedaży produktów rolnych na rynek. Z kolei 33,26% badanej populacji stanowiły podmioty nastawione głównie na samozaopatrzenie⁶, czyli gospodarstwa nietowarowe. W badanej zbiorowości 45,85% gospodarstw

⁶ Samozaopatrzenie obejmuje konsumpcję produktów i usług wytworzonych we własnym gospodarstwie rolnym. Szerzej na temat samozaopatrzenia rolniczych gospodarstw domowych w Polsce [Strzelecka, 2012, s. 311-320].

Tablica 1. Charakterystyka badanych rolniczych gospodarstw domowych (GD) w regionie Pomorza Środkowego

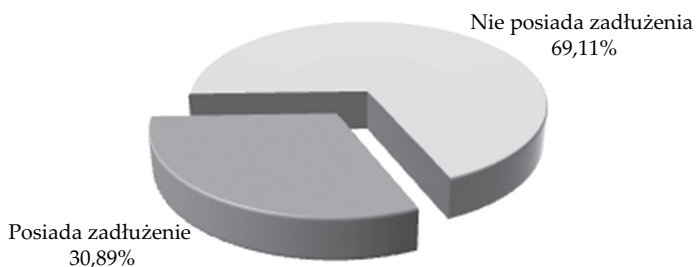
Wyszczególnienie	Liczba GD	Struktura
Status gospodarstwa rolnego	929	100,00%
– towarowe	620	66,74%
– nietowarowe	309	33,26%
Specjalizacja gospodarstwa rolnego	929	100,00%
– produkcja roślinna	404	43,49%
– produkcja zwierzęca	99	10,66%
– wielokierunkowe	426	45,85%
Liczba osób w gospodarstwie domowym	929	100,00%
– 1	67	7,21%
– 2	177	19,05%
– 3	183	19,70%
– 4	231	24,87%
– 5	154	16,58%
– 6 i więcej	117	12,59%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w regionie Pomorza Środkowego.

domowych prowadziło wielokierunkową działalność rolniczą, 43,49% specjalizowało się w produkcji roślinnej, zaś 10,66% w produkcji zwierzęcej. Populacja badanych rolniczych gospodarstw domowych w regionie Pomorza Środkowego była zróżnicowana, biorąc pod uwagę kryterium liczby osób wchodzących w skład gospodarstwa domowego. Największą grupę stanowiły gospodarstwa domowe 4-osobowe (24,87%), z kolei najmniejszy udział w omawianej strukturze stanowiły gospodarstwa domowe 1-osobowe (7,21%). Średnia powierzchnia gruntów ogółem w badanych gospodarstwach domowych wyniosła 42,77 ha.

Na rysunku 4 przedstawiono strukturę badanych rolniczych gospodarstw domowych w regionie Pomorza Środkowego z uwzględnieniem kryterium korzystania z zewnętrznych źródeł finansowania wydatków ponoszonych w związku z zaspokajaniem potrzeb gospodarstwa domowego.

Rysunek 4. Struktura badanych rolniczych gospodarstw domowych w regionie Pomorza Środkowego z uwzględnieniem kryterium korzystania z zewnętrznych źródeł finansowania wydatków gospodarstwa domowego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w regionie Pomorza Środkowego.

Dominująca grupa (69,11%) badanych rolniczych gospodarstw domowych w regionie Pomorza Środkowego w 2011 r. nie posiadała zadłużenia. Korzystanie z zewnętrznych źródeł finansowania wydatków ponoszonych w związku z zaspokajaniem potrzeb członków gospodarstwa domowego zadeklarowało 30,89% respondentów. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że rolnicy w większym stopniu wykorzystują środki własne (dochody bieżące, oszczędności), co niekiedy jest uwarunkowane ograniczeniem dostępu tej grupy podmiotów do zewnętrznych źródeł finansowania, m.in. kredytów i pożyczek [por. Bierlen i inni, 1998, s. 708-709; Ma, Tian, 2006, s. 114; Pailwar i inni, 2010, s. 612; Zawadzka, 2012, s. 331-333]. Z kolei zdaniem Goraja i Mańko [Goraj, Mańko, 2009, s. 126], rolnicy w Polsce obawiają się wysokiego zadłużenia, które może skutkować uzależnieniem od woli wierzycieli i może się przyczynić do utraty płynności finansowej. Dochód uzyskiwany przez rolnicze gospodarstwo domowe z prowadzonej działalności rolniczej jest szczególnie uzależniony od sezonowości produkcji, warunków przyrodniczych i atmosferycznych, a także wielu innych czynników, które wpływają na zmienność tego dochodu w czasie. Wyniki badania przeprowadzonego przez Zecha i Pedersona [Zech, Pederson, 2003, s. 49] wykazały, że dochód uzyskiwany przez członków gospodarstwa domowego z innych źródeł, niezwiązanych z prowadzoną działalnością rolniczą, jest jednym z czynników determinujących możliwości rolników w zakresie zaciągania oraz terminowego regulowania zobowiązań.

W tabelicy 2 przedstawiono strukturę badanych rolniczych gospodarstw domowych w regionie Pomorza Środkowego z uwzględnieniem

kryterium statusu gospodarstwa rolnego oraz wykorzystania zewnętrznych źródeł finansowania.

Tablica 2. Struktura badanych rolniczych gospodarstw domowych (GD) w regionie Pomorza Środkowego według statusu gospodarstwa rolnego oraz korzystania z zewnętrznych źródeł finansowania wydatków gospodarstwa domowego

Wyszczególnienie	Liczba GD	Struktura
Gospodarstwa towarowe	620	100,00%
– posiada zadłużenie	220	35,48%
– brak zadłużenia	400	64,52%
Gospodarstwa nietowarowe	309	100,00%
– posiada zadłużenie	67	21,68%
– brak zadłużenia	242	78,32%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych przeprowadzonych w regionie Pomorza Środkowego.

Dokonując analizy struktury badanej zbiorowości rolniczych gospodarstw domowych w regionie Pomorza Środkowego, z uwzględnieniem kryterium głównego przeznaczenia produktów wytworzonych w gospodarstwie rolnym zauważa się, że rolnicy prowadzący gospodarstwa towarowe w większym stopniu korzystają z zewnętrznych źródeł finansowania niż ci, którzy produkują przede wszystkim w celu zaspokajania potrzeb gospodarstwa domowego.

Zakończenie

Przeprowadzone badanie umożliwiło sformułowanie następujących wniosków:

1. Zarówno rolnicze gospodarstwa domowe, jak i pozostałe podsektory gospodarstw domowych, w coraz większym stopniu wykorzystują kredyty i pożyczki finansowe jako źródło finansowania wydatków związanych z zaspokajaniem potrzeb konsumpcyjnych.
2. Zadłużenie rolników stanowiło średnio 7,6% ogółu kredytów i pożyczek udzielonych gospodarstwom domowym przez banki. W omawianej strukturze dominowały kredyty i pożyczki udzielone gospodarstwom domowym osób prywatnych (średnio 78,8%).

3. W strukturze zadłużenia rolniczych gospodarstw domowych z tytułu kredytów i pożyczek bankowych przeważały zobowiązania na okres dłuższy niż 5 lat (według kryterium wymagalności) oraz kredyty na inwestycje (według kryterium przeznaczenia).
4. Prawie 70% badanych gospodarstw domowych w regionie Pomorza Środkowego w 2011 r. nie posiadało zadłużenia.
5. W regionie Pomorza Środkowego obce źródła finansowania w większym stopniu wykorzystywane były przez gospodarstwa domowe prowadzące towarowe gospodarstwo rolne (35,48% posiadało zadłużenie) niż przez podmioty prowadzące produkcję rolniczą przede wszystkim w celu samozaopatrzenia gospodarstwa domowego (21,68% posiadało zadłużenie).

Literatura

1. Abdulai A., CroleRees A. (2001), *Determinants of income diversification amongst rural households in Southern Mali*, „Food Policy”, vol. 26, no. 4.
2. Alderman H., Paxson C.H. (1992), *Do the poor insure? A synthesis of literature on risk and consumption in developing countries*. Policy Research Working Papers, WPS 1008, The World Bank.
3. Bierlen R., Barry P.J., Dixon B.L., Ahrendsen B.L. (1998), *Credit constraints, farm characteristics and the farm economy: differential impacts on feeder cattle*, „The American Journal of Agricultural Economics”, vol. 80.
4. Bodie Z., Merton R.C. (1998), *Finance*, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.
5. Bywalec Cz. (2010), *Konsumpcja a rozwój gospodarczy i społeczny*, C.H. Beck, Warszawa.
6. Ferber R. (1971), *Family decision-making and economic behavior*, Faculty WP, BEBR no. 35, University of Illinois at Urbana-Champaign.
7. Goraj L., Mańko S. (2009), *Rachunkowość i analiza ekonomiczna w indywidualnym gospodarstwie rolnym*, Difin, Warszawa.
8. Kata R. (2011), *Endogeniczne i instytucjonalne czynniki kształtujące powiązania finansowe gospodarstw rolnych z bankami*, WUR, Rzeszów.
9. Kuk M. (2009), *Coraz trudniej o uzyskanie kredytu*, „Rzeczpospolita”, 4.02.2009 r.
10. Ma J., Tian G. (2006), *Risks, financing constraints, and high savings ratio in the rural economy of China: a model incorporating precautionary savings and liquidity constraints*, „Frontiers of Economics in China”, vol. 1, no. 1.

11. MeertH., HuylenbroeckG., VernimmenT., BourgeoisM., HeckeE. (2005) *Farm household survival strategies and diversification on marginal farms*, „Journal of Rural Studies”, vol. 21, no. 1.
12. Pailwar V.K., Kaur J., Saxena K., Nijhara M. (2010), *Impact of membership of financial institutions on rural saving: a micro-level study*, „International Business & Economics Research Journal”, vol. 10, no. 9.
13. Rahman R.I., Mujeri M.K. (2000), *Savings and farm investment in Bangladesh: an analysis of rural households*, MAP Focus Study Series nr 11, CnIRDfAaP, Dhaka.
14. Raport z wyników. PSR 2010 (2011), GUS, Warszawa.
15. Strzelecka A. (2012), *Samozaopatrzenie rolniczych gospodarstw domowych*, [w:] *Finanse w niestabilnym otoczeniu – dylematy i wyzwania*, *Finanse przedsiębiorstw*, red. H. Zadora, G. Łukasik, Studia Ekonomiczne, ZN WUE w Katowicach, nr 107, Katowice.
16. Wałęga G. (2006), *Zadłużenie polskich gospodarstw domowych z tytułu kredytów bankowych*, [w:] *Zachowania rynkowe gospodarstw domowych i przedsiębiorstw w okresie transformacji systemowej w Polsce*, red. D. Kopycińska, US, Szczecin.
17. Wanyama M., Mose L.O., Odendo M., Okuro J.O., Owuor G., Mohammed L. (2010), *Determinants of income diversification strategies amongst rural households in maize based farming systems of Kenya*, „African Journal of Food Science”, vol. 12, no. 4.
18. Wilk R.R., Rathje W.L. (1982), *Household archeology*, „American Behavioral Scientist”, vol. 6, no. 25.
19. Załączniki do uchwały nr 78/2009 Zarządu NBP z dnia 29 października 2009 r. w sprawie trybu i szczegółowych zasad przekazywania przez banki NBP danych niezbędnych do sporządzania bilansu płatniczego oraz międzynarodowej pozycji inwestycyjnej, DU NBP nr 18, poz. 20.
20. Zawadzka D. (2008), *Działalność małych przedsiębiorstw na obszarze Pomorza Środkowego*, [w:] *Pomorze Środkowe – społeczeństwo, wieś, gospodarka. Wybrane problemy*, red. D. Zawadzka, PTE O/Koszalin, Koszalin.
21. Zawadzka D. (2012), *Ocena wykorzystania kredytu handlowego przez przedsiębiorstwa rolnicze w Polsce*, [w:] *Finanse w niestabilnym otoczeniu – dylematy i wyzwania*, *Finanse przedsiębiorstw*, red. H. Zadora, G. Łukasik, Studia Ekonomiczne, ZN WUE w Katowicach nr 107, Katowice.

22. Zech L., Pederson G. (2003), *Predictors of farm performance and repayment ability as factors for use in risk-rating models*, „Agricultural Finance Review”, vol. 63, no. 1.

Streszczenie

Celami badań były analiza i ocena korzystania przez rolnicze gospodarstwa domowe w regionie Pomorza Środkowego z zewnętrznych źródeł finansowania. Zbadano również poziom i strukturę zadłużenia rolniczych gospodarstw domowych w Polsce z tytułu kredytów i pożyczek bankowych (w porównaniu z pozostałymi podsektorami gospodarstw domowych). W badaniu wykorzystano dane pochodzące z badania ankietowego przeprowadzonego w regionie Pomorza Środkowego oraz statystyki NBP za lata 2000-2012.

Słowa kluczowe

gospodarstwo domowe, rolnicy, zadłużenie, kredyt bankowy

Debt of farm households in Middle Pomerania (Summary)

The main aim of the paper was to analyze and assess the use of external sources of financing by farm household of Middle Pomerania. The level and structure of farm household debt at banks in Poland were also examined (compared with the other sub-sectors of households). The key sources of information were data from a survey conducted in the Middle Pomerania Region and statistical data published by the NBP for the period 2000-2012.

Keywords

household, farmers, debt, bank credit

